

УДК 373.5.015.31:502(477)

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ПРИРОДИ ЯК ГАРАНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Олена Гнатів, Валентина Мелаш

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

У статті розкрито методику формування у молоді ціннісного ставлення до природи. Розглянуто поняття «цінність», «ціннісне ставлення до природи». З'ясовано, що ціннісне ставлення є важливим компонентом змісту екологічної освіти і виховання для сталого розвитку. Шкільний вік – це найсприятливіший період розвитку ціннісного ставлення до природи. Розкрито деякі можливості розвитку ціннісного ставлення учнів до природи.

Анотация:

Гнатив Елена, Мелаш Валентина. Формирование ценностного отношения молодежи к природе как гарант устойчивого развития общества.

В статье рассмотрена методика формирования у молодежи ценностного отношения к природе. Раскрыто понятие «ценность», «ценностное отношение к природе». Установлено, что ценностное отношение является важным компонентом содержания экологического образования и воспитания в интересах устойчивого развития. Школьный возраст является самым благоприятным для развития ценностного отношения к природе. Приводятся некоторые возможности развития у учащихся ценностного отношения к природе.

Resume:

Hnativ Olena, Melash Valentyna. Formation of the youth value attitude to natural surroundings as the guarantee of stable development of society.

The article dwells on the formation of youth value attitude to natural surroundings. The authors define the concept of "value" and "value attitude to natural surroundings". It is established that the value attitude is an important component of the content of environmental education and upbringing for the purpose of stable development. It is noted that school age is the most favorable for the development of value attitude to natural surroundings. The article gives an outline of some opportunities for pupils' development of value attitude to natural surroundings.

Ключові слова:

сталий розвиток, екологічна освіта і виховання, екологічна культура, формування ціннісного ставлення до природи.

Ключевые слова:

устойчивое развитие, экологическое образование и воспитание, экологическая культура, формирование ценностного отношения к природе.

Key words:

stable development, environmental education and upbringing, environmental culture, formation of value attitude to natural surroundings.

Постановка проблеми. До глобальних пріоритетів, що мають доленосне значення для майбутнього людської цивілізації, належать, на нашу думку, суспільство, людина й природа в їх взаємозв'язку та взаємозалежності. Сьогодні незаперечним є факт існування реальної небезпеки руйнування біосфери внаслідок безконтрольної технологічної діяльності людини, що постійно зростає: повені, землетруси, зсуви, підтоплення, спричинені глобальними змінами клімату на планеті; різке погіршення якості атмосферного повітря, питної води в районах мегаполісів; зменшення площ родючих земель. Осмислюючи екологічну безвихідь, прогресивна світова думка перебуває в пошуку оптимальних моделей безпечного входження людства у третє тисячоліття. Пріоритетною серед них є схвалена Конференцією ООН «Природне середовище й розвиток» (Ріо-де-Жанейро, 1992), модель сталого розвитку, що має забезпечити виконання соціально-економічних завдань і розв'язання проблем збереження довкілля, природно-ресурсного потенціалу та здоров'я населення як вищої цінності держави [8, с. 94].

Перехід до сталого розвитку передбачає формування в кожній людині нового мислення, що повинно бути спрямоване на зміну стратегії у визначенні мети, шляхів і методів розвитку цивілізації як необхідного чинника виживання людства в умовах екологічної кризи. У контексті гармонізації відносин суспільства й природи важливо виховати, насамперед у молоді, ціннісне ставлення до навколишнього природного середовища на ос-

нові знання законів природи, відповідно до логіки природних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема взаємодії суспільства та природи була й залишається об'єктом уваги багатьох учених. Ідеї теоретичного осмислення єдності людини і природи мають місце в наукових доробках В. Вернадського, Б. Коммонера, М. Мойсеева, А. Печчеї, П. Тейяра де Шардена та інших. Формуванню цінностей особистості через перетворення соціальних норм та ідеалів на особистісні принципи її життєдіяльності присвячено праці І. Беха, М. Кагана, М. Колесова, Б. Маркова, В. Межуєва та інших. Історико-педагогічний, загальнопедагогічний і психологічний аспекти формування ціннісного ставлення особистості до природи вивчали П. Бачинський, Г. Білявський, В. Вербицький, М. Дробноход, Н. Грейда, К. Магрламова, В. Крисаченко, І. Костицька, О. Колонькова, Л. Лук'янова, О. Плахотник, Г. Пустовіт, Г. Тарасенко, С. Шмалей, В. Червонецький та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування теоретичного та практичного значення формування ціннісного ставлення молоді до природи для сталого розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічно вихована, культурна людина здатна розв'язувати глобальні екологічні проблеми. Лише така особистість може налагодити свої стосунки з природою без протиставлення себе їй та на основі дбайливого, розумного й відповідального ставлення до природних ресурсів. Екологічно

грамотній людині притаманне, передусім, морально-ціннісне ставлення до природи й до людей, почуття особистої відповідальності за стан довкілля та емоційна чуйність, практична участь у відродженні порушеної рівноваги між людиною і природою. Це забезпечується, згідно з Концепцією сталого розвитку України (1997 р.), загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у галузі охорони природного середовища [6, с. 123].

Розробка проблеми виховання ціннісного ставлення особистості до природи має тривалу історію. Ще в стародавні часи філософи шукали відповіді на питання, що є цінності, які функції вони виконують, яку роль відіграють у взаємодії людини з навколишнім природним середовищем. Залежно від епохи, від конкретно-історичних умов виникали й розв'язувалися різного роду протиріччя у взаєминах людини та природи. Так, тривалий час (до початку ХХ ст.) увага вчених і педагогів була зосереджена на двох основних аспектах взаємодії у системі «природа-людина-суспільство». Перший із них – вплив природного середовища на людський організм, на існування й розвиток людського суспільства. Другий – вплив суспільства, його господарської діяльності на природу. Тому до середини ХХ ст. метою природоохоронного виховання було формування в молоді усвідомлення важливості охорони довкілля.

Бурхливий розвиток науково-технічної революції зумовив необхідність більш глибокого аналізу й класифікації її наслідків, оцінки їх із соціальної позиції. Унаслідок цього постає третій аспект взаємодії у системі «природа-людина-суспільство» – вплив природного середовища на здоров'я людини й розвиток її господарської діяльності. На перше місце висувається завдання охорони природного середовища, життя і діяльності людини з урахуванням інтересів майбутніх поколінь. Зміст поняття «природоохоронне виховання» спрямовується на ціннісну переорієнтацію у світогляді особистості [3, с. 24–25].

Сьогодні актуальним є перехід екологічної освіти і виховання з рівня простої поінформованості на більш високий рівень формування наукового світогляду, екологічної вихованості особистості, а отже, розуміння нею цілісності природи та її процесів, вироблення нової системи цінностей, де людина й об'єкти природи розглядаються як рівноцінні.

У науково-педагогічній літературі екологічне виховання розуміється як психолого-педагогічний процес, спрямований на засвоєння особистістю наукових основ природокористування, вироблення певних ціннісних орієнтацій, світоглядного ставлення до системи «суспільство-природа», формування відповідних переконань і практичних навичок [7, с. 4]. Метою екологічного виховання є формування екологічної культури особистості. У Державній національній програмі «Освіта» зазначено, що «формування екологічної культури

людини, гармонії її відносин з природою» є одним із пріоритетних напрямів реформування виховання [1].

У психолого-педагогічній літературі визначаються такі аспекти формування екологічної культури особистості: екологізація знань, екологізація свідомості, екологізація діяльності. Як зазначив О. Салтовський, людська діяльність має свідомий характер і її особливості, значною мірою, зумовлені специфічними рисами свідомості. Тому на сучасному етапі екологічне виховання ставить за мету докорінну зміну екологічної свідомості, психологічних настанов особистості щодо ставлення її до природи [4, с. 42].

У психолого-педагогічній, екологічній літературі підкреслюється, що в суспільстві назріла необхідність переходу від антропоцентричного типу свідомості, який передбачає «людську винятковість», до екоцентричного, для якого найвищою цінністю є природа [2, с. 107].

Поняття «цінність», що склалося сьогодні у психології, досить широке – це все, що може цінити особистість, що для неї є значущим і важливим. Розглядаючи це поняття, враховують його соціальну або психологічну природу. Із соціального погляду цінностями у філософії, етиці, естетиці, соціології вважається продукт конкретних історичних умов суспільного життя. На кожному етапі розвитку суспільства створюються специфічний набір і структура цінностей. Вони сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності. Цінності стають виховним чинником завдяки тому, що перетворюються на внутрішні мотиви поведінки особистості.

Визначаючи освітні тенденції в галузі збереження довкілля, ЮНЕСКО аргументовано вважає екологічну освіту і виховання, передусім, процесом усвідомлення цінностей (1977, Тбілісі). Цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, а також причиною переосмислення власної поведінки в межах загальнолюдських ціннісних орієнтирів щодо природи [5].

У філософському енциклопедичному словнику зазначено, що «кожній особистості властива специфічна ієрархія особистісних цінностей, які виступають проміжною ланкою між культурою суспільства і духовним світом особистості, між суспільним та індивідуальним буттям», а також, що цінності, які визнаються особистістю, не завжди приймаються нею як власна життєва мета та принципи [9, с. 732]. Важливо зорієнтувати школярів на відбір цінностей, з'ясування їх значення для суспільства та природи, тобто розвивати в них відповідні ціннісні орієнтації. Слід зазначити, якщо раніше культурною спадщиною вважалася сукупність матеріальних і духовних цінностей, то сьогодні найважливішою цінністю й показником культурного рівня суспільства є стан довкілля.

У процесі екологічного виховання формується певна система екологічних цінностей, яка ви-

значає ціннісне ставлення особистості до природи. Ставлення визначає характер переживань особистості, особливості сприйняття дійсності, характер поведінкових реакцій на зовнішні впливи. Отже, під ціннісним ставленням до природи розуміється певна система настанов, переконань, що зумовлюють визнання людиною природи як суспільної та особистісної цінності й відбиваються у рефлексивних рисах особистості, її поведінці та вчинках [4, с. 43].

Як доведено психолого-педагогічними дослідженнями, шкільний вік є найсприятливішим для розвитку ціннісного ставлення до природи. З погляду відомих учених-педагогів Б. Ананьєва, Л. Божовича, Л. Вегнера, Л. Виготського ставлення до навколишнього природного середовища формується у процесі взаємодії емоційної, інтелектуальної та вольової сфер психіки людини. Лише в цьому випадку створюється система психологічних настанов особистості. Тому у процесі формування ціннісного ставлення школярів до природи необхідно надавати перевагу таким формам і методам екологічної освіти і виховання, які:

- стимулюють учнів до постійного поповнення знань про довкілля (уроки – ділові або сюжетно-рольові, уроки-конкурси, уроки-конференції, семінари; бесіди, доповіді учнів, диспути, вікторини);

- сприяють розвитку творчого мислення школярів, умінню передбачати можливі наслідки природоперетворювальної діяльності людини (методи, що забезпечують формування інтелектуальних умінь: аналіз, синтез, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; також традиційні методи – бесіда, спостереження, дослід тощо);

- забезпечують розвиток дослідницьких умінь і навичок, уміннь приймати екологічно доцільні рішення, самостійно накопичувати нові знання (використання проблемного підходу);

- залучають школярів до практичної природоохоронної діяльності місцевого значення (виявлення рідкісних видів і тих, що зникають, організація екологічної стежки, пропаганда екологічних знань – акції, листівки, плакати тощо).

У цьому напрямі активно працює студентська наукова лабораторія «Екологічна освіта для сталого розвитку» на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Свої напрацювання молоді вчені впроваджують у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл м. Мелітополя. Так, у грудні 2012 р. студентами хіміко-біологічного факультету був проведений урок-конкурс «Екологічне асо-

рті» для учнів 6-го класу загальноосвітньої школи № 25. Метою нетрадиційного уроку було узагальнення, закріплення й поглиблення екологічних знань; розвиток пізнавального інтересу, естетичного смаку; формування основ екологічної грамотності й відчуття особистої відповідальності у кожного школяра як за долю свого рідного краю, так і планети загалом. Конкурс складався з декількох етапів: «Розминка», «Чорна скриня», «Екологічна розповідь», «Лісова стежка», «Живі загадки», «Природа і живопис» і т. д. Значний інтерес у школярів викликав конкурс «Природа і живопис», де командам пропонувалося розглянути репродукції картин із зображенням тварин і рослин і знайти відмінності та продемонструвати взаємозв'язки рослинного і тваринного світу. Наприклад, учням були показані картини І. Шишкіна «У лісі», «Берег ставка», «Ранок у сосновому борі», А. Саврасова «Зимовий пейзаж», А. Куїнджі «Степ» тощо. Метою показу був розвиток пізнавального інтересу, естетичного смаку, задоволення духовної потреби людини в красі. У конкурсі «Екологічна розповідь» учні засвоювали правила поведінки у природі, а в конкурсі «Лісова стежка» визначали тварину по слідах. Як переконуємося, студенти акцентували увагу школярів на тому, що природа може слугувати не лише основою для задоволення матеріальних потреб, але й джерелом натхнення, насолоди й створення прекрасного. Це дало змогу нам дійти висновку, що використання нетрадиційних форм і методів позитивно впливає на розвиток ціннісного ставлення школярів до природи.

Висновки. Отже, ціннісне ставлення до природи найбільш ефективно можна сформувати у шкільні роки, у рамках екологічної освіти і виховання, які спрямовані на розвиток екологічної культури як форми регуляції взаємодії людини з природою. Одним із важливих компонентів екологічної культури особистості є ціннісне ставлення до природи, що виявляється в її універсальності, охоплює властивості природного середовища не тільки з погляду практичної, але й пізнавальної, естетичної, моральної цінності. Усе це необхідно для сталого розвитку суспільства й дає можливість здійснювати формування сучасної людини – громадянина ХХІ століття. Подальші напрями досліджень ми вбачаємо в розробці технологій формування ціннісного ставлення школярів до природи, доборі інноваційних методів екологічної освіти і виховання. Також детальнішого дослідження потребує проблема підготовки вчителів до впровадження інтерактивних технологій екологічного виховання у загальноосвітній школі.

Список використаних джерел

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология: учебн. пособие / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 478 с.

References

1. *State national program "Osvita" (Ukraine in the 21st century).* (1994). Kyiv: Rayduga. [in Ukrainian].
2. Deryabo, S. D. (1996). *Ecological pedagogy and psychology: study guide.* In S. D. Deryabo, V. A. Yasvin. Rostov-on-Don: Fenix. [in Russian].

3. Захлебный А.Н. Охрана природы в школьном курсе биологии: Пособие для учителей / А.Н. Захлебный, И.Д. Зверев, И.Т. Суравегина. – М.: Просвещение, 1977. – 207 с.
4. Колонькова О.О. Проблема виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи / О.О. Колонькова // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: Збірник наукових праць. – К.: Пед. думка, 2000. – Кн. II. – С. 42 – 48.
5. Матеріали семінарів ЮНЕСКО з екологічної освіти (XII – 1992 р., V – 1993 р.). – Київ.
6. Проблеми сталого розвитку України / Волошин В.В. (ред.). – К.: Вид-во «БМТ», 1998. – 400 с.
7. Ткачук Г.П. Формування екологічної культури учнів / Г.П. Ткачук. – К.: Знання, 1988. – 32 с.
8. Толстоухов А.В., Хілько М.І. Екобезпечний розвиток: Пошук стратегій. – К.: Знання України, 2001. – 333 с.
9. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – С. 732.
3. Zakhlebnyi, A. N. (1977). *Nature protection in the course of biology at school: Teaching guide*. In A. N. Zakhlebnyi, I. D. Zverev, I. T. Suravegina. Moscow: Prosveshchenie. [in Russian].
4. Kolon'kova, O. O. (2000). *Problem of development of value attitude to nature in students of high school*. Moral and spiritual development of person in modern conditions: Collection of scientific works (2 nd ed.). Kyiv: Ped. Dumka. [in Ukrainian].
5. *Materials of UNESCO seminars on environmental education* (XII – 1992, V – 1993). – Kyiv. [in Ukrainian].
6. Voloshyn, V. V. (Ed.). (1998). *Problems of steady development of Ukraine*. Kiev: «BMT». [in Ukrainian]. [in Russian].
7. Tkachuk, H. P. (1988). *Formation of pupils' ecological culture*. Kyiv: Znannya. [in Ukrainian].
8. Tolstoukhov, A. V., Khil'ko, M. I. (2001). *Ecosafe development: Search for strategy*. Kyiv: Znannya Ukraine. [in Ukrainian].
9. *Philosophical encyclopedical dictionary* (1989). Moscow: Soviet encyclopedia. [in Russian].

Рецензент: Волошина Л.М. – д.пед.н., професор

Відомості про авторів:

Гнатів Олена Вікторівна

Мелаш Валентина Дмитрівна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i10.671

Надійшла до редакції: 03.04.2013 р.

Прийнята до друку: 03.06.2013 р.